

Павло Михед

Зауваги на берегах

Ці замітки виникли у ході знайомства з надрукованими в різний час статтями різних дослідників. Але всі вони – відверто чи у підтексті – були і реакцією на мої праці. Це пояснює неприховано полемічний характер моїх нотаток, бо переконаний, що саме дискусії спроможні (вкотре!) заактуалізувати те чи інше питання та привернути увагу колег до його розв'язання.

Московський Дом Гоголя видав черговий, вже шостий, том наукових записок [1]. Головне достоїнство і наукових збірань, які проводить Дом Гоголя, і оприлюднених під його егідою збірників праць полягає в тому, що він надає трибуну і сторінку вченим, які тримаються різних переконань і поглядів, а це сьогодні трапляється не часто. Зазвичай зібрання перетворюються на бенефіс ідей науковця, який посідає ієрархічні вершини, або групи осіб, яких ще недавно називали «заєдинщиками».

Серед праць, вміщених у вказаному збірнику, немало подивували мене публіцистичні розмисли Ольги Калашнікової щодо витоків і генези барокової естетики Гоголя, якого авторка кваліфікує як «малороссийского русского писателя» [2]. Неофіт у гоголезнавстві, дослідниця з властивою для цього люду енергією кидається в розмисли над темою, вбачаючи її актуальність в тому, що сам Савік Шустер ініціював розмову з цієї теми і вона «стала предметом обговорення в спеціальной [!?] передачі радио “Свобода” [3]. Серед персонажів статті – Депард'є, Лариса Скорик, Леонід Брежнев. Можливо, варто було б і зігнувати цю наскрізь декларативну статтю, позбавлену наукової аргументації, але зупиняють два моменти. По-перше, її виразно експортна модель. Українські русисти, потрапляючи до Москви, нерідко переживають преображення і, бажаючи сподобатись тамтешнім слухачам, пояснюють потайні замисли “туземних” дослідників все чисто «українізувати», навіть Гоголя. Такий собі типовий “малороссийский русский комплекс”.

А по-друге, об'єктом критичних стріл О. Калашнікової є мої праці. Не всі, але ті, які вдалось прочитати дослідниці. Зокрема, «Пізній Гоголь і бароко». Головний докір О. Калашнікової полягає в тому, що “о низовой линии барочной литературы, связанной со светским изводом этого стиля в повести и романе, к сожалению, практически не упомянуто”, а це “позволяет [!?] усомниться” в запропонованій “схеме развития творчества Гоголя прежде всего и

тільки “профетического пафоса” барокко” [4]. Для бібліографічної повноти маю сказати, що одна з перших моїх публікацій присвячена саме цій темі: Н.В. Гоголь и украинская культура народного барокко // Тезисы докл. I-х Гоголевских чтений. – Полтава, 1982. – С. 85-87. А в монографії, яку дослідниця цитує і, з усього видно, гортала, можна при бажанні у висновках до розділу “Попередники і школа” прочитати про специфіку засвоєння традицій українського бароко російським романом на прикладі творчості Ф. Глінки і В. Наріжного: “У творах цих письменників бачимо розгалуження ліній романного розвитку, що пояснюється орієнтацією на різні полюси однієї традиції. Якщо роман Наріжного, конструктивно пов’язаний із шахрайським романом бароко, орієнтований на “етологічну” групу жанрів “народного” бароко і внаслідок полівалентності засвоює різні жанри і форми, то роман Глінки, свідомо орієнтований автором на літописи, всотує високе патетичне слово проповіді...” [5]. Та шукали, вочевидь, не це, а те, в чому ж “усомниться”.

Дослідниця пропонує поставити питання про зв’язок Гоголя з традиціями російського “низового” роману. А хто проти? Тільки декларацій про існування у назві творів в літературі XVIII ст. слова “Вечори” (факт давно відомий), встановлення близького родства веселого монаха з “Пересмешника” Чулкова і дячка диканської церкви (вони, як твердить О.Калашникова, “родные братья” [6]), наявності травестійного елемента у Чулкова [7] (мовляв, не лише Котляревського знав Гоголь) для цього замало. Та й наведені факти – це навіть не відкриття велосипеда, оскільки означені питання проаналізовані в ґрунтовному дослідженні італійської дослідниці Джакомо Страно [8].

Хиткість своєї позиції, здається, розуміє сама дослідниця, коли доходить до серйозних аргументів. І перший з них: “Знав ли Гоголь произведения М. Чулкова?” Слідує на те тиха відповідь: “Документальных подтверждений мы не нашли...” [9], але це дослідницю не зупиняє. Немає аргументів – йдуть в хід заклинання: “... но ведь красноречив сам факт актуализации мироощущения, образности и языка создателя русского реально-бытового романа!” [10]. “Чудится” все це дослідниці, як сказав би Гоголь, “при тихой погоде”. Якоюсь звабно галантерейною вийде історія літератури: вся російська література вийшла з “Шинелі Гоголя”, а Гоголь, виходить, – “чулковского происхождения”.

Це, зрозуміло, зовсім не означає, що Гоголь не зазнав впливів російської літератури XVIII ст. Про це багато написано. І якщо до

снаги дослідниці дати відповіді на питання, що таке російський “низовий” роман, яке він має відношення до естетики бароко, в чому особливість російського “народного” бароко, в яких жанрах словесності воно побутувало, нарешті – окреслити функціонування творів Чулкова в літературі романтизму гоголівської епохи – порадіємо разом з нею.

А Савік Шустер, Лариса Скорик, Депард’є та інші персонажі статті хай допоможуть їй в тому.

Цілу низку розмаїтих вражень викликає і стаття провідного російського науковця та безсумнівного авторитету в царині гоголезнавства Юрія Манна “О тайне “Прощальной повести” Гоголя” [11]. Звернення відомого дослідника до “Прощальной повести” спровоковано цілою низкою праць про цей утаємничий твір письменника. Повинен сказати не без розчарування, що робота нічого суттєвого у вивченні повісті Гоголя не додає. Твір, на думку поважного вченого, існував “в віртуальному пространстві”, “как по пословице, выпущенный на волю воробей, несмотря на то, что этого “воробья” никто не видел, и, очевидно, не должен был увидеть” [12]. А висновок, як вирок, з наголошенням на запереченні: “Словом “Прощальная повесть”, по установке Гоголя [!], – это не “Выбранные места...”, не “Авторская исповедь”, и, конечно, не некая совокупность гоголевских замыслов последнего времени. Очевидно, что подразумевалось д р у г о е (вид. автором – П.М.) произведение” [13]. Про яку установку Гоголя йдеться, ще одна таємниця. А на загал: з погляду авторитетного дослідника – Гоголь фантазував, у цьому йому не відмовиш, але, зауважу, Гоголь не легковажив і не блефував з речами, які для нього мали бути святими і сакральними. Не забуваймо, що письменник говорить про свій твір у “Завещании”. Епізоди останніх днів життя свідчить, що Гоголь піклувався про те, як про нього будуть думати нащадки. Випускати на волю горобців, яких ніхто не бачив і не повинен бачити, – заняття, уготоване для Гоголя його заслуженим інтепретатором, якимось зовсім не в’яжеться з трагічною ситуацією, яку переживає письменник в останні роки свого життя.

Щодо “Выбранных мест...” (Ю. Барабаш саме цю книгу вважає «Прощальною повістю» [14]), то я теж виказував сумнів у цьому, а ось щодо “Авторської сповіді”, то, як на мене, аналіз історії появи на світ цього твору вимагає відмовитись від невластивої науковому мисленню категоричності. Свого часу я наводив цілу низку аргументів, що свідчать про спорідненість задуму «Прощальної повісті» та «Авторської сповіді» [15].

До цих пір залишається без відповіді і питання: чому Гоголь так і не надрукував переписану начисто «Авторську сповідь», свою «повість авторства»? Цей вираз ми зустрічаємо у Гоголя вживаним як щодо «Прощальної повісті», так і того тексту, який С. Шевирьов вдало назвав «Авторською сповіддю». В своїй розвідці «Пізній Гоголь і бароко» я наводив для наочності порівняння висловлювань самого Гоголя про ці два тексти. Наведу їх ще раз:

Прощальна повість	Авторська сповідь
«его носил я долго в своем сердце», «как знак небесной милости ко мне Бога»	«эта чистосердечная повесть»
«Оно было источником слез, ...еще от времен детства моего»	"Задумываться о будущем я начал рано, в те поры, когда все мои сверстники думали еще об играх"
«...строго взыщется с него, если от сочинений его не распространится какая-нибудь польза душе и не останется с него ничего в поученье людям»	«писатель-творец творит свое в поученье людям»
«П.П.» моя подействует... и сердце услышит строгую тайну ее [жизни] и сокровеннейшую небесную музыку этой тайны»	«эта чистосердечная повесть моя послужит объяснением...», «Везде обнаруживается более или менее мысль о внутреннем строении, все ждет какого-то более стройнейшего порядка»:
«Я не сочинял и не выдумывал ее, она выпелась сама из души, которую воспитал Сам Бог испытаньями и горем, а звуки ее взялись, из сокровенных сил нашей русской породы, нам общей, по которой я близкий родственник вам всем»	"в моей судьбе, так же как и во всем, следует признать участие Того, Кто располагает миром", "творя творение свое, он исполняет именно тот долг, для которого он призван на землю", "успел записать со слов Того же Учителя, у Которого мы все учимся", "нужно очень хорошо и очень глубоко узнать свою русскую природу".

Можна, звичайно, проігнорувати і наведені факти, але і в такому разі, безперечно, потрібне пояснення, яке відсутнє у статті Ю. Манна.

З гіркотою змушений ще раз переконатися, що а сучасній науці врахування різних точок зору і корпусу доказів витіснене суб'єктивним і вибіркоким аналізом фактів, а тому стає вже необов'язковим. Незручне – з якогось погляду – просто ігнорується.

Увагу дослідників в Україні привернула стаття Володимира Звиняцьковського “Гоголь – наше что?” [16]. Автор відомої книги, присвяченої “поиску национальной души”, продовжує розпочатий одного разу пошук. На цей раз не тільки Гоголевої, але і своєї власної. І це зрозуміло, бо за кожним науковим пошуком поперед всього проглядає і пошук самого себе. Нас, зрозуміло, цікавить лише перше. Наш автор доволі категоричний: “Что касается самого Гоголя, то по крови, и по паспорту любой объективный биограф (если б таковой каким-то чудом затесался в ряды гоголеведов) признал бы его поляком” [17]. При цьому нові аргументи чи дискусії з ґрунтовними дослідженнями генеалогії роду Гоголів відсутні. О. Оглоблин свідчить, наприклад, що в генеалогічному дереві Гоголів є не тільки Яновські, але й гетьмани Дорошенко та Скоропадський. А ще в родинних зв'язках – Лизогуби, Таньські, Забіли [18]. А згадаймо хоч би Трощинських, з якими родичались Гоголі: «**Трощинские** – дворянский род, происходящий от племянника Мазепы Степана Т., полковника гадяцкого [1704–1708]. Его праправнук Дмитрий Прокофьевич...» (Брокгауз и Ефрон, т. XXXIIIа. – СПб, 1901. – С. 908). Так що стверджувати вищенаведене можна хіба з метою подратувати поляків, яким є за що не симпатизувати Гоголю.

А друге «відкриття» В. Звиняцьковського – далеке від оригінальності тлумачення займенника «НАШ», вжитого Гоголем у відомих листах до М. Максимовича. Нагадаю один з них: «Туда, туда! В Киев! В древний, в прекрасный Киев! Он наш, он не их, неправда? Там или вокруг него делались дела старины нашей» [X, 288]. Ці листи справді не дають спокою багатьом дослідникам. Надто вже вони проукраїнські. Нещодавно спробу їх перетлумачення зробив Володимир Воропаєв. Для В. Воропаєва головна лінія рефлексування – конфесіональна, а тому, з його точки зору, Гоголь збирався в Києві боротись з західними впливами: «Говоря «он наш, он не их», Гоголь имел в виду не украинцев и русских, а славян и «немцев», «западников»» [19]. Мені доводилось полемізувати з В. Воропаєвим з цієї теми [20]. Для В. Звиняцьковського Гоголь боронить Київ від німців, продовжуючи справу Ломоносова: «Это собственно еще ломоносовская тема: против засилия немцев в русской науке» [21]. У даному разі сегмент аргументації дещо звужений до протистояння у сфері науки, але версія повторюється.

Оскільки я вже мав нагоду про це писати, то лише нагадаю деякі загальновідомі речі. Головною метою відкриття в Києві університету була русифікація краю після польського повстання 1830-31 років. Влада не тільки не боролась з німецьким засиллям, але й запрошувала з Дерпта німецьких вчених [22] і польських з Кременця. Вони мали авторитет і краще за росіян володіли тонкощами спілкування з «національними кадрами». Сергій Семенович Уваров був далекоглядніший за його сучасних інтелектуалів. Думати, що Гоголь і Максимович збиралися їхати до Києва, щоби боротися проти офіційних установок, можна лише за умови, коли не хочеться з якихось причин бачити очевидного. М. Максимович – дисидент? Це з царини гумору. Зате все, що робив М. Максимович у Києві, відповідає якраз тому, про що йшлося у листуванні, і це зайвий доказ на користь того, що і Гоголь мав на меті долучитись до вивчення української історії.

І в першому, і в другому випадку з-під всіх витрачених слів проглядає: «Та хіба ж може бути з Назарету що добре?» Думка про те, що Гоголь – українець і весь його геній вкорінений в українському ґрунті, буде ще довго тривожити уяву багатьох та породжувати різні химери в т.ч., як то не дивно, і в середовищі науковців.

Примітки:

1. Н.В. Гоголь и современная культура. Шестые Гоголевские чтения. Материалы докладов и сообщений. – М., 2007.
2. Калашникова О.Л. Гоголь и «другое барокко»: только ли «профетический пафос» // Н.В. Гоголь и современная культура, с. 73.
3. Там само, с.75.
4. Там само, с. 76.
5. Михед П.В. Пізній Гоголь і бароко: українсько-російський контекст. – Ніжин, 2002. – С. 115.
6. Калашникова О.Л. Вказ. праця, с. 78.
7. Там само, с. 79.
8. Джакомо Страно. Европейские и русские литературные источники в творческом процессе Гоголя (Гоголь и Чулков) // Гоголь как явление мировой литературы. По материалам международной научной конференции, посвященной 150- летию со дня рождения Н.В.Гоголя – 31.10-2.11. 2002 года. М., 2003. – С. 297-304. А крім того: Пятакова Г. Традиции М.Д.Чулкова в творчестве Н.В.Гоголя // Література та культура Полісся. – Вып. 16. – Ніжин, 2002. – С. 143-148.
9. Калашникова О.Л. Вказ. праця, с. 81.

10. Там само.
11. Манн Ю. О тайне «Прощальной повести» Гоголя // Вестник истории, литературы и искусства. – М., 2005. – Т. 1. – С. 108-117.
12. Там само, с.116.
13. Там само, с. 113-114.
14. Барабаш Ю. Загадка «Прощальной повести». «Выбранные места из переписки с друзьями». Опыт неподвзятого прочтения. – М., 1993.
15. Михед П.В. О загадке «Прощальной повести» Н.В. Гоголя // Вопросы литературы. – 1999. – №2. – С. 330-340.
16. Звinyaцковский В. “Гоголь – наше что?” // Информационный вестник форума русистов Украины. – Вып.10. – Симферополь, 2005. – С.44-54.
17. Там само, с.51.
18. Оглоблин О. Предки Миколи Гоголя. // Оглоблин О. Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк-Київ-Торонто, 1995. – С. – 80-113.
19. Воропаев В. Гоголь и «русско-украинский вопрос» // Московский журнал. – 2002. – №1. – С. 12.
20. Михед П.В. Приватизация Гоголя? (Возвращаясь к русско-украинскому вопросу) // Вопросы литературы. – 2003. – №3. – С. 94-112.
21. Звinyaцковский В. Вказ. праця, с. 50.
22. Є.Ф. фон Брадке, «начальник університету» згадував: «Дерпт тоже внес свою долю участия...». Див.: Автобиографические записки Егора Федоровича фон-Брадке // Русский архив. – 1875. – №3. – С. 278. А Віталій Шульгин про національні уподобання Брадке писав: «Для Брадке русский, немец и поляк не существовали, а только способные и неспособные люди». Див.: Шульгин В. История университета св. Владимира // Русское слово. – 1859. – №10. – С. 27.